

AGNIESZKA ZABŁOCKA-KOS, *Zrozumieć miasto. Centrum Wrocławia na drodze ku nowoczesnemu city 1807–1858*, Wydawnictwo Via Nova, Wrocław 2006, ss. 447, il. 147.

W tej niezwykle interesującej pracy Agnieszka Zabłocka-Kos przedstawia ewolucję i modernizację Starego Miasta Wrocławia, jego przekształcanie się w nowoczesne metropolitalne śródmieście. Do roku 1989 kompleksowe badania nad dziewiętnastowiecznym Wrocławiem nie były prowadzone. Nie ceniono ani tego okresu w architekturze, ani historyzmu, ani poziomu artystycznego i sztuki. Nowe spojrzenie na tę problematykę wykreowały monumentalny *Atlas architektury Wrocławia* pod redakcją Jana Harasimowicza, wydany w latach 1997–1998 oraz *Atlas historyczny* pod redakcją Marty Młynarskiej-Kaletynowej z 2001 roku. Zdaniem Autorki dopiero teraz, na progu XXI wieku, można śmiało podejmować badania poświęcone historii Wrocławia, jego architekturze i przemianom modernizacyjnym na tle rozwoju innych metropolii Europy Środkowej.

Agnieszka Zabłocka-Kos poszukuje odpowiedzi na pytania: „Jakie czynniki spowodowały, że Stare Miasto we Wrocławiu tak wcześnie zaczęło przekształcać się w *city*. Czy był to tylko «korzystny splot okoliczności», czy może przemyślana polityka państwowa i komunalna? Kim byli inwestorzy i czym się kierowali, realizując w ciągu niecałego pół wieku kilkanaście imponujących budowli, które stały się punktami krystalizacyjnymi dla modernizacji całych fragmentów miasta? Jakie treści ideowe i artystyczne chciano przez te budowle wyrazić?” (s. 9).

Przekształcenie Starego Miasta w nowoczesne centrum dokonało się we Wrocławiu w stosunku do innych miast środkowoeuropejskich bardzo wcześnie, tam natomiast — zdaniem Autorki — proces ten przebiegał dopiero na przełomie XIX i XX wieku. W innych miastach tego regionu, jak na przykład w Berlinie czy Warszawie, w których część średniowieczna była niewielka i leżała na uboczu, nowoczesne centra ukształtowały się poza Starym Miastem.

Dziewiętnastowieczne dzieje Wrocławia dzielą się na dwa okresy; przedziela je rok 1871 — zjednoczenie Niemiec pod egidą Prus. Dwie daty skrajne wyznaczają: wojna prusko-francuska (1806–1807) i wybuch pierwszej wojny światowej (1914). Agnieszka Zabłocka-Kos

rozpoczyna swoje rozważania od roku 1807 — od zajęcia Wrocławia przez wojska francuskie i ówczesnej decyzji o rozbiórce fortyfikacji, kończy zaś na roku 1858, kiedy to uchwała rady miejskiej o budowie nowego ratusza staje się symbolem przemiany Starego Miasta w nowoczesne centrum. Zlikwidowanie fortyfikacji w pierwszej połowie XIX wieku i otwarcie się miasta na przedmieścia sprzyjało jego modernizacji. Władze miejskie miały swobodę w podejmowaniu decyzji, nie istniały poważne konflikty polityczne i narodowościowe wśród mieszczaństwa, miasto zatem mogło się swobodnie rozwijać. W drugiej połowie XIX stulecia, po zjednoczeniu Niemiec, gwałtowny rozwój Lipska i Drezna zepchnął Wrocław na drugi plan.

Omawiana książka składa się z trzech obszernych części. Pierwsza, zatytułowana „Reformy państwa pruskiego dla wielkomiejskiego rozwoju Wrocławia (1807–1820)”, poświęcona jest przede wszystkim reformom opracowanym przez Karla Steina i Karla Augusta von Hardenberga, które przeprowadzono w latach 1808–1812. Dla rozwoju miast pruskich, w tym Wrocławia, szczególnie ważna była reforma komunalna. Ustanawiała ona samorząd miejski o dużym stopniu samodzielności. Ponadto uchwalony w 1812 roku edykt królewski o równouprawnieniu ludności żydowskiej spowodował, że we Wrocławiu powstała jedna z największych gmin wyznaniowych w Niemczech. Sekularyzacja klasztorów i ich dóbr w 1810 r. sprawiła zaś, że bardzo atrakcyjne tereny i budynki stały się własnością państwową i komunalną. Defortyfikacja Wrocławia była uzupełnieniem owych reform. Kumulacja tych działań przyczyniła się do gwałtownych zmian modernizacyjnych i rozkwitu miasta. W rozdziale tym Autorka omawia szczegółowo także rozwój różnych części Starego Miasta, układ urbanistyczny nowych przedmieść, reprezentacyjne place i promenadę. Analizuje również określone funkcje administracyjne, sądownicze, edukacyjne i handlowe, jakie realizowano w tym czasie.

W drugiej części książki, „Mieszczanie i szlachta siłą sprawczą modernizacji centrum (1815–1840)”, A. Zabłocka-Kos opisuje powstanie gmachu giełdy i rolę, jaką instytucja ta odegrała w dziejach Wrocławia. Jej zdaniem właśnie ta inwestycja oraz budowa teatru dały początek modernizacji Starego Miasta. Wzniesiono tam także nową szkołę średnią, synagogę, lożę wolnomularską oraz nowoczesny kościół protestancki. Instytucje te wykreowały nowe oblicze struktury społecznej mieszkańców, zmieniły również charakter okolicznych budynków. Koncepcja „drogi triumfalnej” Karla Ferdynanda Langhansa, choć nie w pełni zrealizowana, doczekała się innej wersji, tak zwanego „szlaku pomników wybitnych pruskich postaci historycznych” (s. 92). „Jak grzyby po deszczu” rosły nowe pałace, wille i kamienice mieszczańskie z pomieszczeniami przeznaczonymi na handel i usługi.

Autorka szczegółowo przedstawiła zarówno projekty, jak i realizację poszczególnych, ważniejszych budynków użyteczności publicznej, kultu religijnego, życia artystycznego i kulturalnego. Omówiła także „klasycystyczne w formie i romantyczne w treści — pałace, wille, kamienice” (s. 185), ilustrując te zagadnienia planami architektonicznymi, rycinami oraz fotografiami omawianych obiektów.

Część trzecia pracy, „U progu *city* (1840–1858)”, poświęcona jest rozwojowi Starego Miasta tuż przed jego definitywnym wejściem w fazę *city*. Najważniejsze było wówczas zagospodarowanie placu między pałacem królewskim a promenadą, na którym wybudowano nowe skrzydło rezydencji oraz monumentalne gmachy użyteczności publicznej, tworzące wspólnie tak zwane „Forum Królewskie”. Dla rozwoju Wrocławia niezmiernie ważne było otwarcie w 1842 roku pierwszej linii kolejowej i wybudowanie w następnych latach trzech dworców. Zmieniały swoje oblicze poszczególne części miasta, pełniące różne funkcje, na przykład w północno-wschodniej powstała tzw. „dzielnicą edukacyjną”, w południowo-wschodniej „dzielnicą urzędową”, itp. Następowo szybsze rozwarstwienie społeczne Starego Miasta, znajdujące odbicie także w architekturze. Pojawiła się kamienica czyszowa typu mieszkalno-usługowego, w której od frontu, na parterze, miaściły się sklepy i zakłady usługowe, na piętrach zaś eleganckie mieszkania. Oficyny, suteryny, strychy zaludniali ubożsi mieszkańcy miasta. Burżuazja opuszczała

ciasne zakątki Starego Miasta przenosząc się do dzielnic willowych. Symbolem przekształcenia się Wrocławia w nowoczesną metropolię była budowa największego w ówczesnych Niemczech dworca i ratusza — monumentalnej siedziby władz miejskich. W 1849 roku, jak podaje Autorka, znajdowało się we Wrocławiu 297 obiektów służących celom państwowym i komunalnym, w tym 39 szkół, 40 chrześcijańskich kościołów i kaplic, 18 synagog. Większość tych budynków zlokalizowana była na Starym Mieście.

Przedstawione przez Agnieszkę Zabłocką-Kos architektoniczno-przestrzenne dzieje wrocławskiego Starego Miasta pozwalają czytelnikowi nie tylko zrozumieć, jakie były koncepcje, interesy i działania króla pruskiego, organów miejskich i przedstawicieli różnych warstw społeczności Wrocławia, ale także, jak skomplikowane były procesy przemian wrocławskiego mieszczaństwa na początku XIX wieku związane ze zmniejszeniem się wpływu patrycjatu i zastępowaniem go przez burżuazję oraz klasę średnią.

Otrzymaliśmy książkę napisaną bardzo ładnym językiem, wspaniale ilustrowaną i wyposażoną w pełen aparat naukowy. Przyjdzie zatem z niecierpliwością czekać na zapowiadaną przez Autorkę kontynuację dziejów Wrocławia, właśnie w takim ujęciu.

E. Mazur